

Wstęp

Książka oddawana do rąk Czytelnika powstała w wyniku realizacji projektu badawczego „Międzynarodowa konkurencyjność polskich przedsiębiorstw w okresie prosperity i globalnego kryzysu gospodarczego”. Projekt był realizowany w latach 2013–2016. W skład zespołu badawczego wchodził: dr Marlena Dziukowska (główny wykonawca), prof. Marian Gorynia (kierownik projektu), dr hab. Barbara Jankowska (główny wykonawca), mgr Aleksandra Kania, dr Katarzyna Mroczek-Dąbrowska i dr Piotr Trąpczyński.

Problemem naukowym podejmowanym w projekcie była międzynarodowa konkurencyjność firm polskich oraz wywołane globalnym kryzysem ekonomicznym zmiany wpływu endogenicznych i egzogenicznych determinant na kształtowanie się konkurencyjności przedsiębiorstw. Polska jest często postrzegana jako kraj relatywnie dobrze radzący sobie z globalnym kryzysem gospodarczym ostatnich lat. Po pierwsze, wzrost PKB nawet w 2009 roku wynosił 2,63%, podczas gdy średnia wartość tej samej zmiennej dla krajów OECD sięgała –3,94%. Po drugie, mimo że eksport dóbr i usług w 2009 roku spadł o 6,81%, towarzyszył mu spadek importu dóbr i usług o 12,43%. W tym samym okresie omawiane zmienne dla krajów OECD wynosiły ok. –12%. Po trzecie, podczas gdy spadek napływu zagranicznych inwestycji bezpośrednich netto w wypadku krajów OECD wynosił 29,64%, w wypadku Polski było to tylko 13,06%. Ponadto nawet w 2009 roku wartość zagranicznych inwestycji bezpośrednich netto wychodzących z Polski w 2009 roku wzrosła o 21,51%, podczas gdy w wypadku krajów OECD spadła ona o 32,85%¹. Zmiany dotyczące handlu zagranicznego Polski mogą być częściowo wyjaśniane poprzez zmiany kursów wymiany walut i w związku z tym

¹ Dane zostały pobrane z elektronicznych baz danych Banku Światowego World Development Indicators and Global Development Finance [dostęp: grudzień 2012].

niekonieczne odzwierciedlają korzystną sytuację polskich przedsiębiorstw. Niemniej jednak dane dotyczące wychodzących zagranicznych inwestycji bezpośrednich mogą służyć jako wskaźnik dobrej sytuacji polskich przedsiębiorstw, które zdecydowały się na zakup przecenionych aktywów i przedsiębiorstw zagranicznych.

Głównym (poznawczym) celem projektu była identyfikacja oraz interpretacja zależności, jakie wystąpiły pomiędzy obserwowanym w gospodarce światowej zjawiskiem kryzysowym a zachowaniami polskich firm. W szczególności chodziło o ustalenie związków między międzynarodową pozycją konkurencyjną polskich przedsiębiorstw a jej endogenicznymi i egzogenicznymi determinantami w okresie globalnego kryzysu gospodarczego i ujawniania się jego konsekwencji (w latach 2009–2010), relatywnej prosperity (w roku 2011) oraz spowolnienia gospodarczego (w latach 2012–2013). Ponieważ pierwsze oznaki globalnego kryzysu były widoczne w polskiej gospodarce dopiero w drugiej połowie 2008 roku, rok ten nie będzie uwzględniany w analizie.

Realizacji zasadniczego celu projektu podporządkowano dodatkowo osiągnięcie następujących celów szczegółowych:

1. Krytyczny przegląd literatury w zakresie dorobku teoretycznego dotyczącego cykli koniunkturalnych z uwzględnieniem ich faz, przyczyn ich występowania, przejawów i efektów oraz badań empirycznych dotyczących tych zagadnień.
2. Wskazanie zmiennych obrazujących skalę kryzysu gospodarczego w ujęciu makro-, mezo- i mikroekonomicznym.
3. Omówienie zagadnienia kryzysu gospodarczego z perspektywy branży.
4. Przygotowanie rankingu krajów najsilniej i najsłabiej dotkniętych przez kryzys gospodarczy ze wskazaniem pozycji gospodarki polskiej.
5. Wskazanie branż najbardziej negatywnie i najbardziej pozytywnie dotkniętych przez kryzys ekonomiczny w Polsce.
6. Krytyczny przegląd literatury w zakresie dorobku teoretycznego dotyczącego konkurencyjności przedsiębiorstwa, przyjęcie ram definicyjnych konkurencyjności firmy i próba określenia determinant międzynarodowej pozycji konkurencyjnej przedsiębiorstwa.
7. Pomiar poziomu konkurencyjności polskich przedsiębiorstw oraz kształtujących go czynników wewnętrznych i zewnętrznych dla okresu globalnego kryzysu gospodarczego i czasu prosperity.
8. Przeprowadzenie porównania determinant międzynarodowej konkurencyjności wynikowej przedsiębiorstw dla badanych okresów.
9. Pogłębienie wyników analizy ilościowej o wyniki analizy jakościowej skoncentrowanej na dwóch przykładach przedsiębiorstw, które wykorzystały okres globalnego kryzysu gospodarczego jako szansę na poprawę swojej międzynarodowej pozycji konkurencyjnej.

Sformułowanie hipotez badawczych nastąpiło w wyniku syntezy wybranych aspektów teoretycznych rozwijanych w ramach koncepcji łańcucha wartości [Porter 1985], teorii zasobowej [Wernerfelt 1984, 1995; Prahalad, Hamel 1990; Barney 1991, 2002; Barney, Clark 2009], ekonomii branży [Bain 1958; Porter 1990] i biznesu międzynarodowego. Hipotezy badawcze zostały podzielone na dwie grupy. Pierwsza z nich odnosi się do determinant międzynarodowej pozycji konkurencyjnej w ogóle, podczas gdy w drugiej grupie uwzględniono hipotezy nawiązujące do porównania pomiędzy okresem prosperity i globalnego kryzysu gospodarczego.

Determinanty międzynarodowej pozycji konkurencyjnej:

H1: Im wyższa konkurencyjność czynnikowa przedsiębiorstwa, tym lepszą pozycję konkurencyjną osiąga przedsiębiorstwo.

H2: Im bardziej intensywna jest walka konkurencyjna w branży, tym gorszą pozycję konkurencyjną osiąga przedsiębiorstwo.

H3: Im korzystniejsze są czynniki popytowe przedsiębiorstwa, tym lepszą pozycję konkurencyjną osiąga przedsiębiorstwo.

H4: Im bardziej korzystne są zewnętrzne czynniki zasobowe przedsiębiorstwa, tym lepszą pozycję konkurencyjną osiąga przedsiębiorstwo.

H5: Im wyższy poziom internacjonalizacji przedsiębiorstwa, tym lepszą pozycję konkurencyjną osiąga przedsiębiorstwo.

Porównanie między okresem prosperity i globalnego kryzysu gospodarczego:

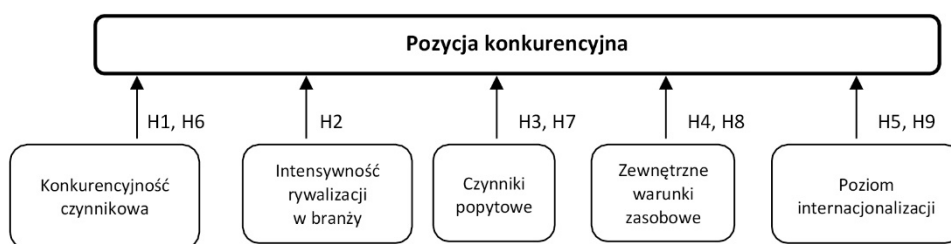
H6: Wpływ globalnego kryzysu gospodarczego wzmocni pozytywny związek pomiędzy konkurencyjnością czynnikową przedsiębiorstwa a pozycją konkurencyjną przedsiębiorstwa.

H7: Wpływ globalnego kryzysu gospodarczego osłabi pozytywny związek pomiędzy zewnętrznymi czynnikami popytowymi przedsiębiorstwa a pozycją konkurencyjną przedsiębiorstwa.

H8: Wpływ globalnego kryzysu gospodarczego osłabi pozytywny związek pomiędzy zewnętrznymi warunkami zasobowymi przedsiębiorstwa a pozycją konkurencyjną przedsiębiorstwa.

H9: Wpływ globalnego kryzysu gospodarczego osłabi pozytywny związek pomiędzy poziomem internacjonalizacji przedsiębiorstwa a pozycją konkurencyjną przedsiębiorstwa.

Związki uwzględnione w powyższych hipotezach zostały przedstawione na rysunku 1.

Rysunek 1. Schemat analityczny badanych związków

Źródło: opracowanie własne.

Jeśli chodzi o wybór orientacji filozoficznej przyjętej w niniejszym projekcie, to autorzy stanęli przed dylematem, który z trzech dominujących w naukach społecznych paradygmatów wykorzystać – pozytywizm, interpretywizm czy realizm. Dokonanie tego wyboru ma bowiem daleko idące konsekwencje odnoszące się zarówno do założeń/dyrektyw ontologicznych (Czym jest badana rzeczywistość? Jaka jest jej natura?), epistemologicznych (Co można badać? Co poddaje się badaniu?), jak i metodologicznych (Jakie są pożądane sposoby/metody badania rzeczywistości?). W tym badaniu autorzy opowiedzieli się za realizmem filozoficznym ze względu na przyjmowane założenie o realności zewnętrznego świata, czyli niezależności świata obserwowanego od poznającego go podmiotu, oraz kierując się także jego pragmatycznym podejściem do kwestii równoległego korzystania z różnych metod badawczych – zarówno ilościowych, jak i jakościowych².

W przeprowadzonych badaniach duży nacisk położono na zagadnienie interdyscyplinarności dokonywanych analiz, na prowadzenie analizy wielopoziomowej oraz na uwzględnienie w możliwie szerokim zakresie podejścia dynamicznego. Wymienione cechy strategii badawczej były zorientowane na oddanie złożoności badanych zależności. W projekcie korzystano z dorobku większości dyscyplin zaliczanych do dziedziny nauk ekonomicznych (ekonomia, finanse, nauki o zarządzaniu), a szczególnie w szerokim zakresie czerpano z osiągnięć wybranych subdyscyplin zajmujących się omawianym obszarem badawczym, do których należy zaliczyć przede wszystkim: zarządzanie strategiczne, biznes międzynarodowy, teorie przedsiębiorstwa, ekonomię branży, mikroekonomię i makroekonomię. Dodatkowo należy zaznaczyć, że tam, gdzie było to uzasadnione, odwoływano się także do zmiennych i argumentów wykorzystywanych w innych dyscyplinach z obszaru nauk społecznych, takich jak psychologia, socjologia, prawo itp.

² Por. Hardt [2013, s. 11–16]; Bunge [1967, s. 291].

Badania empiryczne dotyczące występujących w gospodarkach kryzysów można klasyfikować z uwagi na przyjęty w nich pryzmat analizy ekonomicznej. W pracach o charakterze makroekonomicznym uwaga autorów skupia się na przyczynach, przejawach i efektach występowania kryzysów. Wśród wyznaczników siły kryzysu gospodarczego wymienia się m.in. [Urbanek 2010; Marek, Wieczorek-Szymańska 2011, s. 232–233]: spadek produkcji przemysłowej, spadek dochodu narodowego, spadek zatrudnienia, spadek popytu rynkowego, obniżenie cen, obniżanie się dochodów realnych i poziomu życia, spadek indeksów giełdowych, spadek liczby funkcjonujących firm, wystąpienie psychologicznego efektu ubożenia spowodowanego znaczącym spadkiem cen papierów wartościowych oraz cen nieruchomości. W odróżnieniu od większości badań problematyka zrealizowanego projektu badawczego nie odnosiła się do jednego wybranego poziomu analizy (nie była monopoziomowa). Przeciwnie, autorzy uznali, że kompleksowe zbadanie złożonych zjawisk kryzysowych wymaga jednoczesnego uwzględnienia co najmniej trzech jednostek analizy. W efekcie przeprowadzone badania nawiązują do trzech poziomów analizy ekonomicznej – poziomu makroekonomicznego, mezoekonomicznego oraz mikroekonomicznego. Uzasadnieniem takiego podejścia jest to, że tendencje zidentyfikowane na poziomie gospodarki narodowej mogą w bardzo zróżnicowany sposób przekładać się na prawidłowości zarysowujące się w skali poszczególnych branż, a tym bardziej trendy te w zróżnicowany sposób odnoszą się zazwyczaj do indywidualnych przedsiębiorstw. W projekcie przyjęto, że gospodarka narodowa jako system posiada cechy, które można określić jako holistyczne. Oznacza to, że system gospodarczy jakiegoś kraju nie jest prostą sumą elementów składowych (branż i przedsiębiorstw), a także że wielkości średnie ujawniające się w skali makro mogą mieć bardzo zróżnicowane przełożenia na subsystemy. Patrząc z drugiej strony, od poziomu mikro, należy zauważyć, że efekt złożenia wielkości mikro i mezo może być zaskakujący. Jeszcze inaczej rzecz ujmując, można skonstatować, że za identycznymi wielkościami makro dla dwóch podobnych gospodarek narodowych może kryć się zupełnie inny rozkład wskaźników gospodarczych w przekroju branż i firm. Tylko jednoczesne poznanie procesów gospodarczych na co najmniej trzech wyszczególnionych poziomach może dać wiarygodny obraz całości gospodarki.

Kolejnym dążeniem autorów było położenie nacisku na dynamiczny charakter badanych procesów. Dlatego właśnie w przeprowadzonych badaniach odwołano się do danych opisujących poszczególne lata światowego kryzysu gospodarczego. W pracy wykazano, że upływ czasu w bardzo zróżnicowany sposób oddziaływał na poszczególne gospodarki krajowe, branże i pojedyncze przedsiębiorstwa.

Prowadzenie rozważań w ramach przeprowadzonych badań oparto głównie na metodzie dedukcji, a więc rozumowaniu od racji do następstwa. W ramach toku rozumowania wyprowadzono wnioski ze sformułowanych zdań uniwersalnych

i poszukiwano ich empirycznych potwierdzeń [Bogdanienko 2008, s. 131]. Ponadto wykorzystano następujące metody badawcze: analizę przyczynowo-skutkową, analizę logiczną, ilościowe i jakościowe ujęcia problemów. Z racji charakteru podjętego problemu badawczego konieczne było szczegółowe odwołanie się do wcześniej zgromadzonego dorobku, zarówno teoretycznego, jak i empirycznego, co uczyniono, przede wszystkim posługując się w szerokim zakresie metodą analizy literatury.

Przedstawiany projekt badawczy objął przeprowadzenie badań literaturowych oraz badań empirycznych. Wykonanie badań empirycznych zostało poprzedzone dokonaniem dogłębnej, krytycznej analizy literatury odnoszącej się do omawianych zagadnień. W badaniach empirycznych zastosowano zarówno podejście ilościowe, jak i jakościowe, a więc wykorzystana została mieszana metodologia badań (*mixed methods study*) [Tashakkori i Teddlie 1998]. Zastosowano planowy, dominujący, sekwencyjny model badań ILOŚCIOWYCH → jakościowych. Badania empiryczne o charakterze ilościowym przyjęły makro-, mezo- i mikroekonomiczny poziom analizy, przy czym badania makro- i mezoekonomiczne pełniły funkcję wprowadzająco-uzupełniającą. Zastosowane w projekcie narzędzia statystyczne obejmowały statystykę opisową oraz metody wielowymiarowej analizy danych ze szczególnym uwzględnieniem regresji wielorakiej.

Badania przyjmujące perspektywę makro- i mezoekonomiczną bazują na materiałach wtórnych zgromadzonych z elektronicznych baz danych. Badania odnoszące się do poziomu gospodarek narodowych przy wykorzystaniu metod analizy wielowymiarowej doprowadziły do identyfikacji krajów, na które kryzys gospodarczy wpłynął najbardziej negatywnie, oraz do określenia pozycji Polski w przygotowanym rankingu. Z kolei wnioski wynikające z mezoekonomicznych badań pozwoliły na wskazanie branż, na które kryzys gospodarczy miał najbardziej negatywny i najbardziej pozytywny wpływ, co docelowo pozwoliło na selekcję branż objętych badaniem przyjmującym perspektywę mikroekonomiczną.

Badanie mikroekonomiczne, kontekstualnie przyjmujące perspektywę branży, bazowało na materiałach pierwotnych zgromadzonych z wykorzystaniem ankiety przeprowadzonej wśród polskich przedsiębiorstw działających w wybranych branżach. O objęciu przedsiębiorstw badaniem decydowała przynależność do celowo wybranych branż oraz zarejestrowanie działalności gospodarczej w Polsce niezależnie od źródła pochodzenia kapitału. O przynależności przedsiębiorstwa do określonej branży decydował przypisany kod PKD. Dodatkowo przedsiębiorstwa podzielono ze względu na liczbę zatrudnionych pracowników. Dane kontaktowe i finansowe przedsiębiorstw reprezentujących uwzględnione w badaniu branże zostały zaczerpnięte z elektronicznych baz danych. Pierwsza wersja kwestionariusza została przetestowana w ramach badań pilotażowych, a po wprowadzeniu stosownych poprawek stanowiła podstawę do przygotowania kwestionariusza

ankiety. Minimalna wielkość próby badawczej, która miała pozwolić na uwzględnienie w jednym równaniu regresji wszystkich planowanych zmiennych, to ok. 250 przedsiębiorstw. Jednakże ostateczna wielkość próby została określona jako 750 podmiotów. Po zgromadzeniu danych zostały one skontrolowane, zredukowane, zakodowane i wprowadzone do programu Statistica w celu przeprowadzenia analiz.

Badania jakościowe oparto na materiałach pierwotnych oraz wtórnych i docelowo stanowią one próbę egzemplifikacji wyników uzyskanych w trakcie badań ilościowych (komplementarność – *complementarity*), a także rozszerzenia zakresu zgromadzonych w nich informacji (rozszerzenie – *expansion*) [Greene i in. 1989].

Generalnie rzecz ujmując, w projekcie podjęto próbę oceny, jak daleko idące konsekwencje dla międzynarodowej pozycji konkurencyjnej polskich przedsiębiorstw wynikają z czynników popytowych, intensywności rywalizacji w sektorze, zewnętrznych czynników zasobowych, poziomu internacjonalizacji przedsiębiorstwa oraz jego konkurencyjności czynnikowej i jak ich znaczenie zmieniło się w warunkach globalnego kryzysu gospodarczego. Zrozumienie, jak kryzys gospodarczy wpływa na zdolność przedsiębiorstwa do kształtowania swojej konkurencyjności, rywalizacji, przetrwania i rozwoju, poszerza stan wiedzy w zakresie teorii przedsiębiorstwa. Jednocześnie zrealizowany projekt stwarza możliwość konfrontacji wyników badań przeprowadzonych na dużej liczbie polskich przedsiębiorstw z wynikami badań przeprowadzonych w innych krajach i/lub dotyczących innych kryzysów.

W rozdziale pierwszym przybliżono uwarunkowania i prawidłowości w występowaniu wahań koniunkturalnych oraz charakterystykę cykli występujących we współczesnej gospodarce rynkowej. W rozdziale drugim przedstawiono aspekty teoretyczne i empiryczne zagadnień związanych z tematyką kryzysów gospodarczych. W szczególności omówiono przyczyny występowania kryzysów gospodarczych, a także wskazano przejawy tego zjawiska ekonomicznego, przyjmując perspektywę gospodarek narodowych, podmiotów gospodarczych oraz konsumentów. W rozdziale trzecim przedstawiono branżowy wymiar kryzysów gospodarczych, to znaczy podjęto próbę wyjaśnienia, czym jest kryzys branżowy, pokazując jego przyczyny i przejawy. W kolejnym rozdziale omówiono teoretyczne, empiryczne i metodologiczne aspekty konkurencyjności przedsiębiorstwa. W rozdziale piątym określono okres występowania globalnego kryzysu gospodarczego, omówiono jego genezę oraz zasygnalizowano różnorodność podejść stosowanych w zakresie analizy tego zjawiska. W rozdziale szóstym przedstawiono badania empiryczne o charakterze ilościowym, które miały na celu identyfikację krajów, na które globalny kryzys gospodarczy wpłynął najbardziej i najmniej negatywnie, a także krajów, które miały największe i najmniejsze trudności w powrocie przynajmniej do przedkryzysowego poziomu rozwoju gospodarczego. Dodatkowo

wnioski wynikające z badań o charakterze mezoekonomicznym pozwoliły na wskazanie branż, na które kryzys gospodarczy miał najbardziej i najmniej negatywny wpływ, oraz tych działów, które miały największe i najmniejsze trudności w powrocie przynajmniej do przedkryzysowego poziomu rozwoju. W rozdziale siódmym dokonano przeglądu przyczyn, przebiegu i konsekwencji kryzysu gospodarczego w przekroju poszczególnych krajów zidentyfikowanych jako najsilniej dotknięte negatywnym wpływem globalnego kryzysu gospodarczego i mające trudności w powrocie do przedkryzysowego tempa rozwoju. W rozdziale ósmym przedstawiono metodykę zrealizowanych w projekcie badań empirycznych bazujących na źródłach pierwotnych. W szczególności omówiono problem badawczy i sformułowano hipotezy, scharakteryzowano populację generalną badanych podmiotów i przedstawiono wykorzystane narzędzie badawcze. W rozdziale dziewiątym przedstawiono wyniki badań ilościowych i odniesiono się do hipotez badawczych, natomiast w rozdziale dziesiątym pogłębiono wyniki analizy ilościowej o wyniki analizy jakościowej skoncentrowanej na dwóch przedsiębiorstwach.

Marlena Dzikowska, Marian Gorynia, Barbara Jankowska